

ЄВРЕЙСЬКИЙ ПОГРОМ У ПРОСКУРОВІ ЧАСІВ ДИРЕКТОРІЇ

Аналізуються причини виникнення конфліктів на національному ґрунті на Поділлі та у Проскурові, розповідається про погром у 1919 р.

В сучасній українській історіографії вийшла ціла низка праць, в яких тема етнонаціональних відносин зайняла пріоритетне місце. В працях С.Білошицького, Ю.Блажевича, О.Завальнюка, О.Комарніцького, В.Лозового, С.Маркової, Л.Місінкевича, І.Рибака, І.Самарцева, В.Сергійчука, П.Слободянюка досліджуються історія, культура, традиції єврейської національної меншини, взаємозв'язки з іншими етносами.

Етнічний склад населення на кінець XIX ст. у Подільській губернії виглядав наступним чином: 81% українців, єреїв – 12,2%, росіян – 3,3%, поляків – 2,3%¹. У Проскурові на початок ХХ ст. населення міста становило близько 50 тисяч, з них приблизно 25 тис. – єреї². Велика кількість єреїв проживала у подільських містах та містечках, кількісно переважаючи інші національності. Найбільше їх було у містечках: Княже-Тиманівка (98%), Чечельник (93%), Фельштин (95%)³. Єврейське населення Подільської губернії складало 325907 осіб, що вирізнялись своєю культурою, релігією, мовою⁴.

Поділля було досить складним у національному забарвленні регіоном, який періодично охоплювали міжетнічні конфлікти. Так, єврейські погроми на Поділлі у 1882 р. були спричинені бійками на побутовому рівні між християнами та юдеями, підсилені алкогольними напоями. Царський уряд використав ці погроми як привід для прийняття у травні 1882 р. тимчасових правил, які ще більше обмежували права єреїв у смузі осіlostі і тим самим породили нову кризу міжнаціональних відносин на Поділлі⁵.

Суперечності, які століттями накопичувались за царату, водночас вийшли на поверхню під час визвольних змагань українського народу. У 1919–1920 рр. особливої гостроти набули українсько-єврейські стосунки. Проте антисемітизм у тогочасному українському суспільстві не був державною політикою і пояснювався прихильністю єврейства до більшовизму. Директорія намагалася зберегти єдність українських політичних сил, але анархічний менталітет українського селянина брав гору над загальнонаціональними інтересами. Армія УНР виявилася небоєздатною проти більшовицьких військ, легко піддавалася їхній агітації та провокаціям, що стосувалися й єврейського питання.

У 1919 р. в політичному житті єреї були представлені такими партіями: Бунд, Об'єднані соціалісти, Поалей Ціон, Фолькспартеї, Цеїре-Ціон. Головним чином, партії відрізнялися відношенням до національного питання: Поалей Ціон (“робітники Сіона”) та Цеїре-Ціон (“молодь Сіона”) ставили за кінцеву мету створення власної держави на землях Палестини. Цю ідею підтримувала Фолькспартеї (“Народна партія”). Найстаріша єврейська робітнича партія – Бунд – була зв’язана з РСДРП і виказувала поміркованість у національному

питанні⁶. До складу першого уряду Директорії увійшли представники партії Поалей Ціон на посаді Міністра по єврейським справам та Міністра народного господарства. Під час перебування при владі другого уряду УНР серед робітництва починається великий антиукраїнський рух, спричинений “провокаціями отаманів та військових частин, які грабували та громили єврейське населення”: “...ми мов навмисно робили тільки те, що копали прірву між єреями і собою...”, – наголошується у Віснику УНР від 1 липня 1919 р.⁷. Наслідком стало те, що єврейська молодь та робітники почали переходити на бік більшовиків, які обіцяли, що “не тільки заведуть соціалізм, де всім буде добре, але ще, що захистять від погромів”⁸.

У періодичній пресі УНР зазначеного періоду з'являються відозви та гасла про залучення єврейського населення до співпраці: “Буде так, як ми це бачимо в Галичині, де єреї разом з українцями б'ються з поляками і де вони виставили п'ять полків до української армії виключно з власної молоді і робітників”⁹.

У другій половині 1919 р. загальне погіршення соціально-політичних умов, поразка і деморалізація українського війська – все це викликало приховане невдовolenня та старі забобони частини українців щодо єврейського населення. На єреїв нерідко виливались образи, кривди місцевих жителів. Неконтрольовані вибухові ситуації (Проскурів, Фельштин) призводили до трагічних погромів, співучасниками яких були як самозвані “отамани” та “батьки”, так і червоноармійські комісари¹⁰.

Погроми із людськими жертвами, які здійснила армія УНР, за даними О.Завальнюка та О.Комарніцького, відбулися у 15 подільських містечках. Більшість таких погромів зводились до пограбувань жителів, крамниць, накладання контрибуцій на єврейське населення. Ці акти проводило переважно деморалізоване військо, голодні солдати¹¹.

Десятки єврейських погромів влаштувала й Червона армія. Єврейський діяч С.Гольдельман стверджував, що “більшовики-богунці, таращанці” довели “своє артистичне уміння обчищати жидівські хати до такого ступеню, до якого українці ніколи не піднімалися...”. Про пограбування червоноармійцями містечкового єврейського населення “до сорочки” повідомляв 28 серпня 1919 року Проскурівський повітовий комісар¹².

Окрема сторінка єврейських погромів – це діяльність повстанських отаманів, загони яких часто нікому не підкорялися.

Зупинимось більш детально, на проскурівському погромі 1919 р. У місті Проскурові відбулися зіткнення військ Директорії на чолі з отаманом Семосенком із представниками більшовицького підпілля і єврейським населенням, у ході яких останні понесли значні втрати. І хоча більшовики спровокували єврейський погром, це ні в якому разі не виправдовує отамана Семосенка, що спричинив своїми наказами жахливу проскурівську трагедію, віддавши наказ козакам “вирізати єврейське населення Проскурова, але не чіпати їхнього добра”¹³.

В основному документі – свідченні проскурівської трагедії “Доповіді уповноваженого єврейського товарицького комітету А.Гілерсона” (написаному в

1921 р.), зазначається, що в місті Проскурові у лютому 1919 р. було страчено під час погрому понад 1200 чоловік, поранено 600, із них померло 300 чоловік. Протягом дня трупи звозили на єврейський цвинтар, де їх ховали у братській могилі або в окремих могилах, викопаних родичами¹⁴. За різними підрахунками, кількість жертв проскурівського погрому склала біля 6–10% тогочасної єврейської громади міста. Цей погром у Проскурові був, без сумніву, найтрагічнішою сторінкою у взаєминах між євреями та християнами Поділля.

21 лютого до міста, у зв'язку з погромом 15–16 лютого, прибув головний отаман С.Петлюра. За його наказом була роззброєна частина Семесенко і віддано розпорядження про створення спеціальної комісії для розслідування погрому. Дії отамана Семосенка суперечили настанові Головного отамана: “Єврейство, так само як і більшість нашого українського населення, зазнало лиха від большевицько-комуністичної навали й зрозуміло вже де правда... Час уже зрозуміти, що мирне єврейське населення – їхні діти, їхні жінки, так само, як і ми, було поневолене і позбавлене своєї національної волі. Йому нікуди йти від нас; воно живе з нами з давніх-давен, поділяючи з нами нашу долю й недолю... Всіх же, що підбурюватимуть нас на погроми, рішуче наказую викидати геть з нашого війська і віддавати під суд як зрадників Вітчизни... Уряд УНР, розуміючи всю шкоду від погромів для держави, видав до всього населення краю відозву, в якій закликає виступати проти всіх заходів ворогів, що підіймають погроми єврейського населення...”¹⁵.

Першим урядовим документом, спрямованим на захист єврейського населення, була прокламація Директорії від 12 квітня 1919 р. У ній зазначалося: “Український уряд буде всіляко боротися з порушенням громадського порядку, викриватиме й суверено каратиме заводіяк, злочинців та погромників. І, перш за все, уряд не потерпить ніяких погромів, спрямованих проти єврейського населення України... 17 травня 1919 р. було затверджено Директорією закон про Єврейське Громадянське самоврядування, згідно якого ЕГС передані самі широкі права...”¹⁶. Наступного дня Верховне командування українського війська видало наказ про арешт та віддання під трибунал усіх, хто підбурював козаків брати участь у погромах.

Уряд висловлював готовність допомогти Всеукраїнському Центральному Комітетові при єврейському Міністерстві постраждалим від погромів у його діяльності по відбудовуванню і упорядкуванню єврейської осілості. Тим часом соціальна напруга в суспільстві наростала.

27 травня 1919 р. Міністерством внутрішніх справ УНР утворено особливу слідчу Комісію для розслідування “єврейських погромів на території України і злочинної агітації проти єврейського населення, виявлення винних і притягнення їх до карної відповідальності”¹⁷. Військовий суд виніс ряд смертних вироків погромникам. В армії було заведено “інститут державних інспекторів з великими повноваженнями, котрий енергійно бореться з погромними елементами...”¹⁸. Але національні меншини і, перш за все, євреї, вже були в опозиції до національно-демократичної революції. Її дискредитувала і послабила отаманщина.

17 липня 1919 р. головний отаман прийняв делегацію від єврейського населення і закликав присутніх до співпраці, відмітивши, що “у Галичині євреї йдуть разом з українцями, не дивлячись на переслідування поляків...”¹⁹. Єврейська делегація підтвердила готовність ремісників вступати до війська УНР. Головний отаман обіцяв вжити самих суворих заходів у боротьбі із злочинними антисемітськими агітаторами і запропонував представникам єврейського населення спільно і систематично боротися з ворогами української справи. 28 липня 1919 р. у розпорядження Міністерства єврейських справ надійшли кошти у розмірі 11460000 гривень на допомогу єврейському населенню міст та містечок, яке постраждало від погромів²⁰. Чималі суми виділялися на видання підручників єврейською мовою і взагалі на єврейське шкільництво.

На початку червня розпочинається наступ військ УНР проти більшовицьких сил на Поділлі. На середину липня 1919 р. політичне та соціально-економічне становище губернії було надзвичайно складне. Армія УНР вже не могла протидіяти більшовицькій навалі. Чимало повстанських загонів, з яких вона складалася, перебували під впливом лівих українських партій, що виступали за радянську форму влади.

ПРИМІТКИ:

1. Данілова Н., Бойко Я. Етнічний склад населення Подільської губернії в кінці XIX ст. // V Всеукраїнська конференція “Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України”. – К.; Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 52-53; 2. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф.Р-1684. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.1-5; 3. Маркова С. Україно-єврейські відносини на Поділлі часів Директорії (за матеріалами періодичних видань УНР) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип.28. – К.; Хмельницький; Кам'янець-Подільський, 2004. – С.320-329; 4. Самарцев І. Євреї в Україні на початку ХХ ст. // Український історичний журнал. – 1994. – №4. – С.22-23; 5. Рибак І. Єврейські погроми на Поділлі у 1882 році // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С.316; 6. Вісник Української Народної Республіки. – Вінниця, 1919. – Ч.21. – 20 липня; 7. Вісник Української Народної Республіки. – Вінниця, 1919. – Ч.11. – 1 липня; 8. Вісник Української Народної Республіки. – Вінниця, 1919. – Ч.16. – 15 липня; 9. Вісник Української Народної Республіки. – Вінниця, 1919. – Ч.25. – 25 липня; 10. Маркова С. Україно-єврейські відносини на Поділлі часів Директорії (за матеріалами періодичних видань УНР). – С.320-329; 11. Завальнюк О., Комарніцький О. Подільські містечка в добу Української революції. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С.163-164; 12. Там само. – С.165; 13. ДАХО. – Ф.Р-1684. – Оп.1. – Спр.7. – Арк. 2-3; 14. ДАХО. – Ф.Р-1684. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.3-4; 15. Петлюра С. Вибрані твори та документи. – Чернівці: Рута, 1997. – С.208; 16. Вісник Української Народної Республіки. – Вінниця, 1919. – Ч.24. – 24 липня; 17. Там само. – Ч.37. – 9 серпня; 18. Там само; 19. Там само. – Ч.29. – 30 липня; 20. Там само. – Ч.28. – 29 липня.

Хмельницька міська рада
Виконавчий комітет
Хмельницький обласний краєзнавчий музей
Центр дослідження історії Поділля

Місто Хмельницький в контексті історії України

**Матеріали наукової конференції,
присвяченої встановленню дати "1431 рік"
датою найдавнішої згадки про Хмельницький
в історичних документах**

Хмельницький
Кам'янець-Подільський
2006

УДК 94(477.43-25)
ББК 63.3(4 Укр-4Хме)
М 65

Голова редакційної колегії:

С.І.Мельник, міський голова Хмельницького

Редакційна колегія:

Л.В.Баженов, доктор історичних наук, професор (співголова); *В.М.Ботушанський*, доктор історичних наук, професор; *I.С.Винокур*, доктор історичних наук, професор; *О.П.Григоренко*, доктор історичних наук, професор; *О.В.Добржанський*, доктор історичних наук, професор; *О.С.Каденюк*, доктор історичних наук, професор; *В.С.Степанков*, доктор історичних наук, професор; *О.М.Завальнюк*, кандидат історичних наук, професор (співголова); *I.В.Рибак*, кандидат історичних наук, професор; *В.В.Дячок*, кандидат історичних наук, доцент; *В.В.Земський*, кандидат історичних наук, доцент; *С.В.Маркова*, кандидат історичних наук, доцент; *С.В.Трубчанинов*, кандидат історичних наук, доцент; *В.О.Савчук*, кандидат історичних наук, доцент; *П.Я.Слободянюк*, кандидат історичних наук (співголова); *A.М.Трембіцький*, кандидат історичних наук (відповідальний секретар).

Рецензенти:

П.П.Брицький, доктор історичних наук, професор (м.Чернівці);
С.А.Копилов, доктор історичних наук, професор (м.Кам'янець-Подільський).

Рекомендовано до друку вченою радою

*Хмельницького обласного краєзнавчого музею та Центру
дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України*

Місто Хмельницький в контексті історії України. –
М 65 Хмельницький, Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – 440 с. / Студії
Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. Т.2.

Збірник містить матеріали наукової конференції, присвяченої встановленню
дати “1431 рік” датою найдавнішої згадки про Хмельницький в історичних
документах.

ISBN 966-7975-75-4

Приватне видавництво “Оіюм”

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ХЦ №009
від 12.10.2000 р. м.Кам'янець-Подільський, площа Польський ринок, 14-16.

Підписано до друку 14.08.2006 р. Формат 64x80 1/16. Друк офсетний.
Гарнітура Arial. Обл.-вид. арк. 29,5. Умовн. друк. арк. 25,6. Наклад 300 прим.

ISBN 966-7975-75-4

© Автори публікації, 2006

ЗМІСТ

ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ	5
ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ	
Баженов Л.В. Місто Хмельницький – центр наукової історичної регіоналістики (1991–2006 рр.)	9
Єсюнін С.М. До питання про найдавнішу згадку міста Хмельницького	20
Філінюк А.Г. Прокурів наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.	23
Рибак І.В. Місто Прокурів на зламі двох століть (1896–1901 рр.)	29
Земський Ю.С. Особливості міського самоврядування у Прокурові останньої чверті XIX ст. (фрагмент виборів 1880 р. та бюджет 1893 р.)	32
Завальнюк О.М. Місто Прокурів – тимчасовий державний і політичний центр УНР (березень 1919 р.)	42
МІСТО ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНОСТІ	
Демидко С.Ю. Археологічна карта міста Хмельницький	48
Трубчанінов С.В. До історії Плоскірова у XVII–XVIII ст.	59
Стрельбіцька Н.І. Історичні аспекти зародження, розвитку і діяльності міського самоврядування міста Прокурова (70-ті р. XIX – 20-ті р. XX ст.) ...	64
Єсюнін С.М. Прокурів у другій половині XIX – на початку ХХ століття (1861–1914 рр.)	72
Бондар В.В. Політичні партії в Прокурові напередодні і в період першої російської революції	81
Завальнюк К.В., Стецов Т.В. Подільський губернський староста доби Гетьманату (1918 р.) С.І. Кисельов	86
Тюх К., Білошицький С.В. Єврейський погром у Прокурові часів Директорії	95
Демидко М.В. Розвиток системи освіти міста Хмельницького в контексті історії освіти України (1917–1950 рр.)	99
Трембіцький А.А., Завальнюк О.М. До історії Прокурівської “Просвіти” у 20-х роках ХХ століття	110
Олійник Ю.В. Хмельницький (Прокурів) в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) (за матеріалами газети “Український голос”)	113
Горбатюк В.І. “Український голос” у Прокурові за часів гітлерівської окупації	119
Купченко-Гринчук О., Грицина О.Д. Історія виникнення Прокурівської окружної підпільно-партизанської організації	123
Бедь М.М., Скавронський П.С. 3-я гвардійська танкова армія у боях за визволення Прокурова	128
Моздір В.В., Стрельбіцька Н.І. Визволення Прокурова від німецько-фашистських загарбників	134
Сваричевський А.В. Свідок з Прокурова на Нюрнберзькому процесі ..	136
Кулаківський В.О. Хмельницький культурний	138
Мойсеєв В., Кульбаба Л.М. Кіно і кінотеатри в місті Хмельницькому ..	141
Назаренко є.д. Славетні з міста над Бугом	146

<i>Григоренко О.П., Алексеєнко В.О.</i> Знаний подільський краєзнавець, педагог і публіцист А. Сваричевський	149
<i>Гадзецька О., Степанова О.В.</i> Розвиток професійного театрального мистецтва у місті Хмельницькому: історія і сучасність	156
<i>Щетинська Т., Футорна М.П.</i> Плоскирів–Прокурів–Хмельницький. Архітектурні споруди міста	159
<i>Кур'яков О., Кульбаба Л.М.</i> Міська архітектура Прокурів–Хмельницького	161
<i>Майнгардт-Гоголь Н.М.</i> Охорона і облік культурної спадщини у Хмельницькій області: м.Хмельницький	166
<i>Лук'янченко Є., Захарчук Н.С.</i> Карпатський Національний парк, як складова розвитку пізнавального туризму у м.Хмельницькому	170
<i>Крук С.Л.</i> Необхідність існування громадських фокусів культурного життя у м.Хмельницькому для підняття рівня культури його жителів	172
ПРОСКУРІВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ – ПОВІТОВИЙ ТА РАЙОННИЙ ЦЕНТР	
<i>Михайлівський В.М.</i> Земельні надання за часів панування Яна-Ольбрахта (1492–1501) та Олександра (1501–1506)	174
<i>Білецька О.В.</i> Летичевський повіт (до вивчення адміністративно-територіального устрою Подільської землі в XV ст.)	182
<i>Скрипник А.Ю.</i> Становлення та розвиток Прокурівського центра наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.	187
<i>Бендух В.Ф.</i> Маловідомі сторінки історії Прокурівщини	190
<i>Кузіна Б.С.</i> Земельні реформи 1861 р. у Прокурівському повіті як передумови появи перших кооперативів	193
<i>Лозовий В.С.</i> Створення органів влади у місті Прокуріві та Прокурівському повіті після Лютневої революції 1917 р.	198
<i>Комарніцький О.Б.</i> Міжетнічні взаємини у містечках Прокурівського повіту у добу Української революції 1917–1920 рр.	206
<i>Нестеренко В.А.</i> Українізація державного, радянського та адміністративного апарату на Прокурівщині у 1920-ті роки	215
<i>Маркова С.В., Причишин С.М.</i> Пастирська діяльність вікарного єпископа Прокурівського та Летичівського Валеріана (Рудіча) в умовах більшовицьких гонінь на УПЦ	220
<i>Старовина О.С.</i> Минуле мікрорайону Ружична	226
<i>Байдич О.</i> Прокурівська філія ВАКТТу	231
ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ПОДІЛЛЯ-ХМЕЛЬНИЧЧИНИ	
<i>Костриця М.Ю.</i> Теоретико-методологічні засади національного краєзнавства	236
<i>Журко О.І., Михайлова Р.Д.</i> Болохівщина на теренах Хмельниччини: невідоме відоме	242
<i>Маярчак С.П.</i> Археологічні розвідки у Новоушицькому та Віньковецькому районах Хмельниччини	249
<i>Баран О.В.</i> До питання про зв'язок “Пов'єсти о Подолской землї” з Галицько-Волинським літописанням	258
<i>Стопенчук С.М.</i> Містобудування на Побужжі в умовах формування української державності	262

Пінчак М.В., Погорілець О.В. Дещо про ситуацію на південно-східному порубіжжі Поділля в XVI столітті	270
Berkowski W. Історія міста Славути від заснування в 1633 до 1863 р.	276
Парандій В.О. Особливості формування і трансформації правлячої національної еліти Поділля (кінець XVIII – XIX ст.)	284
Дячок В.В. Устим Кармалюк та розбійництво на поділлі (реконструкція хронології подій за архівними документами)	290
Задорожнюк А.Б. Описи Подільської губернії К. Екстера – важливе джерело для вивчення краю	312
Вінюкова В.М. Подільський історик XIX ст. Михайло Орловський	326
Демидас Ю.І. Кооператори Подільської губернії у другій половині XIX – на початку ХХ ст.	329
Кубіна К., Кульбаба Л.М. Подільські бібліотеки на рубежі XIX–XX ст.	335
Олійник І.В. Аграрна реформа П.А.Столипіна на Поділлі: особливості та наслідки	338
Трембіцький А.М. Лірництво на Поділлі	345
Гжимайло Ю.Д. Від цукроварні – до великого підприємства	351
Кузьміна Н.А. Трагедія 30-рр. ХХ ст. в долях подолян	356
Тунцева З.П. Хліб у житті людини	357
Вихованець В.Й. Нове в дослідженні етимології назви Нетішин	359
Міцінська Т.П. Володимир Маняк – письменник і громадський діяч	365
Мушинка М.І. Подолянин Володимир Січинський – дослідник народної архітектури українців	367
Іваневич Л.А. Народні майстрині Поділля	378
Місінкевич Л.Л. Реабілітаційні заходи щодо жертв політичних репресій Хмельниччини в 50-ті рр. ХХ століття	382
Данилюк С., Дяченко А.М. Остарбайтери Поділля після Другої світової війни	388
Іванчук К., Бекас А.Л. З історії відправлення правосуддя на Поділлі	389
Руденкова Г., Кульбаба Л.М. З історії музеїної справи на Поділлі	391
Глушковецький А.Л. Особливості організації виборів до III-ї Державної Думи в Подільській губернії	393
Макарова О.В. До питання про еміграцію подолян наприкінці XIX – на початку ХХ ст.	398
Ткачук І.Х. До мотивації перенесення обласного центру в Хмельницький	402
Якимчук О.О. Пожежі як одна з причин послаблення матеріального становища шляхти Волинської губернії, і Рівненського повіту зокрема, у XIX ст.	405
Кундельський В.В. Воєнні дії К.Косинського й С.Наливайка на території Поділля і Південно-Східної Волині	411
Прокопчук В.С. Почесний громадянин Хмельниччини професор М.П.Чорнобривий	415
Сухобокова О.О. Постать Никифора Григорієва у контексті розвитку українського руху на Поділлі початку ХХ ст.	419
Красносілецький Д.П. Антибільшовицька боротьба іррегулярних загонів Західного Поділля в 1919 – 1924 рр.	432